

Mayıs Güllalı oğlu Güllalıyev
İqtisad üzrə elmlər doktoru, dosent

AZƏRBAYCANDA BİRBAŞA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN MAKROİQTİSADI TƏSİRLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönələn birbaşa xarici investisiyaların müxtəlif makroiqtisadi göstəricilərə, o cümlədən, ÜDM həcminə, iqtisadi artıma, məşğulluq səviyyəsinə, ev təsərrüfatlarında adambaşına gəlirlərə, yoxsulluq səviyyəsinə təsirləri kəmiyyətə qiymətləndirilib. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, BXİ artdıqca ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsi gözləniləndir. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün BXİ ilə yoxsulluq səviyyəsi arasındakı ciddi reqresiya əlaqəsi göstərir ki, BXİ-in azalması mütləq daxili investisiyalarla kompensasiya olunmalıdır. Əks halda, ölkədə yoxsulluq səviyyəsi arta bilər.

Açar sözlər: ümumdaxil məhsul; iqtisadi artım; məşğulluq səviyyəsi; ev təsərrüfatlarında adambaşına gəlirlər; yoxsulluq səviyyəsi; birbaşa xarici investisiyalar

UOT: 339

JEL: E62

Giriş

Xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına təsirinin qiymətləndirilməsi çətin olsa da ölkənin iqtisadi inkişaf tarixini qiymətləndirməklə, həmçinin gələcək iqtisadi inkişafı proqnozlaşdırmaqla bağlı maraqlı nəticələrin çıxarılmasına imkan verir. R. Lipseyə [1] görə xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına təsirinin qiymətləndirilməsi üç səbəbdən vacibdir. Birincisi, belə qiymətləndirmələr ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsinin zəruriliyinə aydınlıq gətirir. İkincisi, belə qiymətləndirmələr xarici investisiyaların nə qədər və hansı şərtlərlə cəlb edilməsi haqda düzgün iqtisadi siyasət yaratmağa kömək göstərir. Üçüncüsü, belə qiymətləndirmələr gələcəkdə xarici investisiyalardan maksimum fayda götürmək üçün ölkənin iqtisadi sistemində "zəif" yerlərin üzə çıxarılmasına şərait yaradır.

Metodologiya

İqtisadi ədəbiyyatda bu və ya digər ölkələrin timsalında neft sektoruna yönələn investisiyaların iqtisadi inkişafa və ya hər

hansı iqtisadi fəaliyyət sahəsinə təsirlərinə həsr edilən tədqiqatlara çox rast gəlinir. Məsələn, L. Alfaro birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi artıma pozitiv təsirlərini nəzəri olaraq [12], David Kim və Jung-Soo Seo [13] isə Koreyanın timsalında empirik olaraq təsdiq edirlər. Belə tədqiqatlara neftlə zəngin olan ölkələrin timsalında çox rast gəlinir.

Beləliklə, investisiya azadlığının iqtisadi inkişafa təsirlərinin əsas kanalının birbaşa xarici investisiyalarla bağlı olduğunu nəzərə alaraq, belə investisiyaların iqtisadi və sosial-iqtisadi inkişafa necə təsir etdiyini kəmiyyətə qiymətləndirməklə biz həmçinin investisiya azadlığının təsirlərini qiymətləndirmiş oluruq. Belə qiymətləndirmənin aparılması üçün biz aşağıdakı iki hipotezin hansının doğru olduğunu yoxlamalı olacağıq:

1-ci hipotez: H_0 : ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların (FDI_t) 1) ÜDM həcminə (GDP_t); 2) iqtisadi artıma ($GDPG_t$); 3) məşğulluq səviyyəsinə (EMP_t);

4) ev təsərrüfatlarında adambaşına gəlirlərə ($HHRPC_t$); 5) yoxsulluq səviyyəsinə (POV_t) təsiri yoxdur.

2-ci hipotez: $H_1: H_0$ hipotezinin inkiarı.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz asılı dəyişənlərin BXİ-dən asılılıq modeli üçün biz iki göstəricidən istifadə edəcəyik: BXİ cəmi həcmi (FDI_t); və 2) cəmi xarici investisiyaların ÜDM-dəki payı

$$GDP_t = a_1 + a_2 * GDP_{t-1} + a_3 * OİLİNV_{t-1} + a_4 * TFDİ_{t-1} + a_4 * SFDİ_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$GDPG_t = a_1 + a_2 * GDP_{t-1} + a_3 * OİLİNV_{t-1} + a_4 * TFDİ_{t-1} + a_4 * SFDİ_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$EMP_t = a_1 + a_2 * GDP_{t-1} + a_3 * OİLİNV_{t-1} + a_4 * TFDİ_{t-1} + a_4 * SFDİ_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$HHRPC_t = a_1 + a_2 * GDP_{t-1} + a_3 * OİLİNV_{t-1} + a_4 * TFDİ_{t-1} + a_4 * SFDİ_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$POV_t = a_1 + a_2 * GDP_{t-1} + a_3 * OİLİNV_{t-1} + a_4 * TFDİ_{t-1} + a_4 * SFDİ_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Cəmi xarici investisiyaların ÜDM-də payı hesablanmış və bu göstəricilər arasındakı toplu reqresiya əlaqələri analiz edilmişdir. Hesablamaların nəticələri 1-ci cədvəldə verilmişdir. Hesablamalar göstərir ki, reqresiya analizlərində t-ilindəki ÜDM həcmi daha çox (t-1) ilindəki həcmdən asılı olur. Lakin buna baxmayaraq, onun neft sektoruna qoyulan xarici investisiyadan və cəmi xarici investisiyadan

(FDI_t / GDP_t) = $SFDİ_t$. Modelə həmçinin (t-1) ilindəki ÜDM həcmi (GDP_{t-1}) də daxil ediləcəkdir. Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiyimiz asılı dəyişənlərin xarici investisiya həcmindən asılılıq modellərini aşağıdakı 6 tənliklə ifadə edə bilərik:

asılılığı var. Bizim hesablamalarda t-ilindəki ÜDM həcmi (t-1) ilindəki cəmi investisiyalardan və neft sektoruna qoyulan investisiyadan asılılığı nəzərdə tutulub. Hesablamalar zamanı avtokorrelyasiyanın aradan qaldırılması metodundan istifadə edildiyindən (6) və (7) toplu reqresiya tənliklərinin forması aşağıdakı kimi dəyişmiş olacaq:

$$GDP_t - p * GDP_{t-1} = a_1 + a_2 * (GDP_{t-1} - p * GDP_{t-2}) + a_3 * (OİLİNV_{t-1} - p * OİLİNV_{t-2}) + a_4 * (TFDİ_{t-1} - p * TFDİ_{t-2}) + a_4 * (SFDİ_{t-1} - p * SFDİ_{t-2}) + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$POV_t - p * POV_{t-1} = a_1 + a_2 * (GDP_{t-1} - p * GDP_{t-2}) + a_3 * (OİLİNV_{t-1} - p * OİLİNV_{t-2}) + a_4 * (TFDİ_{t-1} - p * TFDİ_{t-2}) + a_4 * (SFDİ_{t-1} - p * SFDİ_{t-2}) + \varepsilon_t \quad (7)$$

Əsas Hesablamalar

1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan ciddi iqtisadi çətinliklər qarşısında qaldı. Keçmiş SSRİ məkanında olan respubliklarla iqtisadi əlaqələrin qırılması, dünya ölkələri ilə yeni əlaqələrin hələ yaradılmaması Azərbaycanın neft sənayesini və digər aparıcı iqtisadi sahələri

maliyyə çətinliyi ilə üzləşdirdi. Azərbaycanla Ermənistan arasında baş verən müharibə nəticəsində Azərbaycanın 20% ərazisinin işğal edilməsi və yüz minlərlə insanın öz yaşadıkları əraziləri qaçqın və məcburi köçkün kimi tərk etməsi də əlavə problemlər yaradırdı. Müharibə nəticəsində 1 milyondan çox insanın qaçqın

və məcburi köçkün kimi yeni ərazilərdə məskunlaşması, işğal edilən ərazilərin yeraltı və yerüstü sərvətlərinin məhv edilməsi, bu ərazilərdə təsərrüfat sisteminin tamamilə dağıdılması, digər tərəfdən, bütün respublika üzrə bir-birinin ardınca sənaye sahələrinin, fabriklər və zavodların fəaliyyətinin dayanması işsizlər ordusunun yaranmasına, yüksək inflyasiyaya, əhalinin sürətlə yoxsullaşmasına səbəb oldu. 1991-ci ildə ÜDM 1990-ci ilə nisbətən təqribən 3 dəfə aşağı düşərək 703,1 milyon dollar təşkil etdi. Sonrakı illərdə isə iqtisadiyyatda müəyyən artım olsa da yalnız 1995-ci ildə 1990-cı ilin səviyyəsinə çataraq 2,4 milyard ABŞ dolları oldu. Bu, adambaşına ÜDM-in 319,3 ABŞ dolları olması demək idi [2].

Həmin dövrdə ölkədə siyasi sabitliyin olmaması və Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsi geniş həcmli xarici investisiyaların qoyulmasına imkan vermirdi. 1994-cü ilə qədər Azərbaycan iqtisadiyyatına az miqdarda xarici investisiya qoyulmuşdu. "Əsrin Müqaviləsinin" imzalanması ilə ölkəyə yönələn birbaşa investisiyaların həcmi kəskin artdı.

Azərbaycana yönələn xarici investisiyaların bəzi təsirləri "keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrə" xas olan təsirlərə oxşayır. Belə ölkələrdə investisiya mühiti də bir-birinə çox oxşayır. İntestisiya mühiti isə daha çox ölkənin malik olduğu siyasi, iqtisadi, sosial, coğrafi və sair amillərindən asılı olur. Keçmiş SSRİ-nin planlı iqtisadiyyatından təzəcə ayrılmış ölkələrin əksəriyyətində, o cümlədən Azərbaycanda əlverişli investisiya mühiti birdən-birə formalaşsa bilməzdi. Çünki bu ölkələrin bəzilərində, məsələn, Azərbaycanda, Qazaxıstanda, Rusiyada investisiya potensialı olsa da, investisiya riski hələ yüksək idi. İntestisiyaların qorunması və əlverişli biznes mühitinin yaradılması üçün zəruri

olan qanunvericilik sistemi və dövlət idarəçiliyi hələ tam formalaşmamışdı. Bu ölkələrin əksəriyyətində siyasi sabitlik yox idi. Azərbaycanda xarici investisiyaların axını üçün zəruri olan siyasi sabitlik yalnız 1994-cü ildən sonra yarandı. Sonrakı illərdə də bu sabitliyin davamlı olması investisiyaların həcminə ciddi təsir göstərdi. Bunu investisiya mühitini qiymətləndirməklə məşğul olan beynəlxalq təşkilatların Azərbaycana verdikləri investisiya reytingləri də sübut edir.

Həm investitorlar, həm də ölkələr üçün onların motivlərini müəyyən edən determinatorlar sistemi mövcud ola bilər. Məsələn, hər hansı ölkədə bazarın böyüklüyü, işçi qüvvəsinin ucuzluğu, təbii resursların ucuzluğu və zənginliyi və sair motiv üçün determinator ola bilər. Əgər Azərbaycanda neft gəlirlərinin perspektiv artımı olmasaydı iqtisadiyyatın digər sahələrinə, məsələn, Qaradağ sement zavoduna və ya tikinti sektoruna investisiya qoyuluşu da indiki həcmdə olmazdı. Həmçinin Azərbaycan neft və qazla zəngin olmasaydı, neft şirkətləri burada neft sənayesinə investisiya yatırmazdılar. Hər bir ölkə üçün elə özünəməxsus determinatorlar ola bilər ki, onlar ölkənin müqayisəli üstünlüyünü şərtləndirər və investisiya qoyuluşunun cəlb edilməsini stimullaşdırara. Əksər hallarda belə müqayisəli üstünlüklər həm də rəqabət üstünlüyünə çevrilərək ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təməlinə çevrilir.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına yönələn belə determinatorlar xarici investorların yerli əhalinin maraqlarına zidd hərəkətlərinə şərait yaratmamalı və ya haqq qazandırmamalıdır. Məsələn, xarici investitora münbit biznes mühitinin yaradılması onu ekoloji tələblərə əməl etməmək, insan

hüquqlarına, xüsusilə əmək hüquqlarına etinasız yanaşmaq səlahiyyəti verməməlidir.

Azərbaycanda son 20 ildə iqtisadi və siyasi vəziyyəti nəzərə alaraq, investorlar üçün cəlbedici olan əsas determinantları belə qruplaşdırmaq olar:

- Azərbaycanın müstəqilliyi və suverenliyi;
- Azərbaycanda siyasi sabitliyin və daxili təhlükəsizliyin təminatı;
- İnvestisiya qoyuluşuna hakimiyyət tərəfindən təhlükəsizlik təminatının verilməsi;
- Keçirilən iqtisadi, hüquqi, siyasi islahatların təhlükəsiz investisiya mühiti yaratması;
- Cəmiyyətdə təhsilin orta səviyyəsinin qənaətbəxş olması;
- Ölkədə mövcud infrastrukturların böyük qisminin investisiya qoyuluşu üçün yararlılığı;
- İnvestisiyaların yönəldiyi sahələrdə təbii resurslarla zənginlik;
- İstehlak bazarına yaxınlıq və dünya birjalarına asan çıxış imkanları.

ABŞ Enerji İnformasiya İdarəsinin və BP-nin [3] məlumatlarına əsasən Azərbaycanın neft ehtiyatları 7 milyard barel həcmindədir. Neft ehtiyatlarının həcminə görə Azərbaycan ilk onluğa düşməsə də onun Xəzər regionundakı əlverişli coğrafi mövqeyi, neft hasilatı və emalın da tarixi imici xarici investorların və transmilli şirkətlərin diqqətini həmişə cəlb edib. Elə bu səbəbdən də hələ keçən əsrin 80-ci illərinin sonunda Qərbin bəzi neft şirkətləri Azərbaycan nefti ilə maraqlanmağa başladılar. Sovet İttifaqının dağılması isə onların regionda geniş miqyasda fəaliyyət göstərməsinə şərait yaratdı. Lakin müstəqilliyin ilk illərində regionda qeyri-sabitlik və investisiya mühitinin normal olmaması transmilli

şirkətlərin ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsinə xeyli maneə yaratdı. 1992-ci ildən başlayaraq xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə qəbul edilən qanunlar, xüsusilə 1993-cü ildən sonra ölkədə və regionda yaradılan sabitlik Azərbaycan iqtisadiyyatına, xüsusilə neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsini sürətləndirdi.

Ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə 1992-ci ildən indiyə qədər Milli Məclisdə 120-dən çox qanun qəbul edilib. "Xarici İnvestisiyaların qorunması haqqında" [4], "Torpaq islahatı haqqında" [5], "Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında" [6] və Azərbaycan Respublikasının digər qanunları, həmçinin bu qanunlara edilən düzəlişlər Azərbaycanda xarici investisiyaların təşviqi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyətə malik oldular. Lakin xarici investisiyaların cəlb edilməsində mühüm rol 1994-cü ilin sentyabrında imzalanan "Əsrin Müqaviləsi" oldu. "Əsrin Müqaviləsi" nəinki xarici investisiyaların Azərbaycana cəlb edilməsində, həm də Azərbaycanın siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin təmin olunmasında mühüm tarixi hadisə idi. 1995-ci ildə qəbul edilən "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası qanunu [7] və sonrakı illərdə qəbul edilən çoxlu sayda qanunlar Azərbaycanda xarici investorların geniş fəaliyyəti üçün hüquqi baza yaratdı.

2001-ci ildə yeni Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi də xarici investisiyaların cəlb edilməsində mühüm rol oynadı. Bu Məcəlləyə əsasən fiziki şəxslərdən gəlir vergisi 40%-dən 35%-ə, hüquqi şəxslərdən isə 30%-dən 27%-ə, ƏDV isə 20%-dən 18%-ə endirildi. Azərbaycan hökuməti tərəfindən

xarici investisiyaların cəlb və təşviqi sahəsində davamlı çalışmaları öz nəticəsini verdi.

İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi tərəfindən 2003-cü ildə təsis edilən Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) xarici investorlar, yerli istehsalçılar və hökumət arasında körpü funksiyasını həyata keçirir. AZPROMO-nun missiyası iqtisadiyyatın balanslaşdırılmış inkişafı, Qeyri-neft sektoruna birbaşa xarici investisiyaların yatırılmasının təşviqi və ixrac yönlü sektorların inkişafı yolu ilə iqtisadi artımı təmin etməkdən ibarətdir [8].

Xarici investisiyaların cəlb edilməsi əsasən bir neçə amildən asılı olur. Hər şeydən əvvəl, ölkədə investisiya yatırımı investor üçün mənfəət gətirməlidir. İkincisi, ölkədə qoyulan investisiya təhlükəsiz şəraitdə yerləşməlidir. Üçüncüsü, investisiya fəaliyyəti üçün əlverişli biznes mühiti yaradılmalıdır. Dördüncüsü, kadr potensialı ilə bağlıdır. İnvestisiyaların cəlb edilməsi sahəsində ölkələrin bir-birindən fərqli və müqayisəli üstünlüklərinin yaranması bu amillərdən asılı olur. Hər hansı ölkədə sadaladığımız amillər digərindən üstündürsə, orada müqayisəli üstünlüklər yaranır.

Hazırda ölkələrdə mövcud biznes mühiti ilə bağlı tədqiqatlar aparılan bir neçə tanınmış beynəlxalq təşkilatlar var. Məsələn, Doing Business 189 ölkədə biznes mühiti ilə bağlı ölçüləbilən göstəricilər əsasında biznes mühitinin illik vəziyyətini qiymətləndirir. Bu göstəricilər əsasında ölkələrin sıralanması onlar arasında müxtəlif göstəricilərə görə müqayisəli üstünlükləri müəyyən etməyə imkan verir. Doing Business-in 2020-ci il sıralamasında Azərbaycan əksər göstəricilərdə əvvəlki illərə nisbətən xeyli irəliləyib. Məsələn, “biznes

qurmağın asanlığı” göstəricisinə görə Azərbaycan 2014-cü ildə 189 ölkə arasında 80-ci yerdə, 2020-ci ildə isə 9-cu yerdə qərarlaşmışdı [9]. Bu göstərici üzrə Azərbaycan Gürcüstandan geri qalsa da əksər ölkələri, o cümlədən Rusiyanı, Belarusiyanı və Ukraynanı qabaqlayıb. Yaxud “kredit almaq haqqında məlumatların əlçatanlığı” göstəricisi üzrə Azərbaycan əksər ölkədən daha yüksək göstəriciyə malikdir. Əlbəttə, region ölkələri ilə Azərbaycanın “biznes mühiti” göstəricisini müqayisə edəndə Azərbaycanın daha sürətli islahatçı ölkə olduğu təsdiq edilir.

Ölkəyə daxil olan investisiyaların həcmi, şübhəsiz ki, investisiya azadlığı ilə bağlıdır. Sonuncu və digərlərindən az vacib olmayan daha bir amil insan kapitalı ilə bağlıdır. Azərbaycanda əhalinin demək olar ki, əksər hissəsinin orta təhsilli olması, müxtəlif sahələr üzrə, xüsusilə, neft, qaz hasilatı və emalı sahəsində bilik və bacarıqlara malik yüksək ixtisaslı kadrların olması, eləcə də əməyin ucuzluğu investorların ölkəyə marağına səbəb olur. Onlar yeni bilik və bacarıqlara yiyələnmiş kadrların asanlıqla yetişdirilməsinə, innovativ ideyaların asanlıqla tətbiqinə əmin olanda ölkəyə daha da maraq göstərirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, ölkəyə investisiya axını, təkcə maliyyə axını deyil, həm də yeni texnika və texnologiya axını deməkdir. Belə texnika ilə işləməyi bacaran, həmçinin yeni texnologiyaları tətbiq etməyə bilik və bacarığı yetə bilən kadrlar olmazsa, investorlar xeyli çətinliklərlə üzləşə bilərlər. Odur ki, onlar ölkənin intellektual potensialından az xərclə səmərəli istifadə etməyə cəhd göstərirlər. Azərbaycanda neft və qaz sahəsində, həmçinin digər əhəmiyyətli istehsal sahələrində, məsələn, kənd təsərrüfatında xeyli sayda yüksək ixtisaslı kadrların olması və əməyin ucuzluğu da Azərbaycanın xarici

investisiya cəlb etməsi sahəsində müqayisəli üstünlüyü hesab oluna bilər.

2009-cu ilədək Azərbaycan iqtisadiyyatında BXİ daxili investisiyalarla müqayisədə üstünlük təşkil edib, lakin artan tendensiya müşahidə olunub. Sonrakı dövrlərdə isə daxili investisiyalar kəskin sürətdə artıb. Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən

xarici investisiyaların sahəvi strukturu da maraqlı məlumatlar verir. Belə ki, 2008-ci ilədək neft sektoruna yönəldilən xarici investisiyalar qeyri-neft sektoruna cəlb edilən xarici investisiyaları üstələdiyi halda həmin ildən sonra vəziyyət dəyişib. 2008-ci ildən başlayaraq, xarici investisiyaların əksər hissəsi qeyri-neft sektoruna cəlb edilib.

Cədvəl 1

BXİ bəzi makroiqtisadi göstəricilərə təsirinə toplu reqressiya analizi

	GDP_t		$GDPG_t$	EMP_t		$HHRPC_t$	POV_t
DW-statistikası	1.1416	1.6720	0.9140	0.7200	1.6800	0.6700	1.8300
R^2	0.9248	0.8307	0.4433	0.1084	0.9521	0.8895	0.7787
Müşahidələrin sayı	24	23	24	24	24	24	23
a_1							
əmsal	504.4179	2930.0030	5.7682	92.2767	109.6444	44.5491	5.8526
Standart xəta	4509.8540	3659.6500	4.4423	1.8754	190.7645	4.4790	1.3071
t-statistika	0.1118	0.8006	1.2985	49.2028	0.5748	9.9462	4.4775
p-qiymət	0.9121	0.4338	0.2097	0.0000	0.5753	0.0000	0.0008
$a_2 - (GDP_{t-1})$							
əmsal	0.7971	0.5290	0.0000	0.0000	0.0343	0.0000	0.0000
Standart xəta	0.2111	0.2380	0.0002	0.0001	0.0072	0.0002	0.0000
t-statistika	3.7763	2.2227	-0.1275	0.2370	4.7871	-0.1875	0.1656
p-qiymət	0.0013	0.0393	0.8998	0.8152	0.0004	0.8542	0.8712
$a_3 - OILINV_{t-1}$							
əmsal	-5.3754	-5.6279	0.0024	-0.0006	-0.2106	0.0028	0.0007
Standart xəta	2.4852	2.6524	0.0024	0.0010	0.1012	0.0024	0.0009
t-statistika	-2.1630	-2.1219	1.0001	-0.6126	-2.0813	1.1827	0.8524
p-qiymət	0.0435	0.0480	0.3298	0.5474	0.0577	0.2581	0.4107
$a_4 - TFDI_{t-1}$							
əmsal	3.6100	4.8389	-0.0014	0.0004	0.1429	-0.0052	-0.0016
Standart xəta	2.0362	2.2369	0.0020	0.0008	0.0796	0.0019	0.0007
t-statistika	1.7730	2.1632	-0.7071	0.4980	1.7940	-2.7897	-2.1765
p-qiymət	0.0923	0.0442	0.4881	0.6242	0.0961	0.0153	0.0502
$a_5 - SFDI_{t-1}$							
əmsal	193.6408	40.0938	0.2429	0.0257	13.7033	-0.0633	0.1752
Standart xəta	168.0547	187.9912	0.1655	0.0699	5.6773	0.1333	0.0617
t-statistika	1.1522	0.2133	1.4675	0.3674	2.4137	-0.4746	2.8376
p-qiymət	0.2635	0.8335	0.1586	0.7174	0.0313	0.6430	0.0150
F-statistika	58.3811	22.0875	3.7824	0.5775	64.6063	26.1703	10.5568
F(ehtimal)	0.0000	0.0000	0.0200	0.6825	0.0000	0.0000	0.0007

Bu onunla bağlıdır ki, 2008-ci ilə qədər "Əsrin Müqaviləsinin" tam həcmdə reallaşması və Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin tikintisi ilə bağlı zəruri olan infrastrukturular 2004-cü ildə yekunlaşdığından sonrakı illərdə

neft sektoruna qoyulan investisiyaların həcmində azalma müşahidə edilib [10]. Belə bir mənzərə MDB ölkələrində də müşahidə olunur. 2010-cu ildə digər MDB ölkələrində də investisiya qoyuluşlarının həcmində azalma müşahidə edilib. Belə ki, 2010-cu ildə

bu ölkələrdə xarici investisiya qoyuluşları 2009-cu illə müqayisədə 5% azalaraq 68 mlrd. dollar təşkil edib [11].

(2)-ci cədvəldə əldə edilən nəticələri nəzərə alaraq, demək olar ki, 5%-lik

$$\begin{aligned}
 GDP_t - 0.429 * GDP_{t-1} = & \quad 0.529 * (GDP_{t-1} - 0.429 * GDP_{t-2}) - 5.628 * \\
 & \quad (0.238) \quad (2.652) \\
 * (OİLİNV_{t-1} - 0.429 * OİLİNV_{t-2}) + & \quad 4.839 * (FDİ_{t-1} - 0.429 * FDİ_{t-2}) \\
 & \quad (2.2369) \quad (8)
 \end{aligned}$$

Azərbaycanda ev təsərrüfatlarında adambaşına illik gəlirlərin ölkəyə daxil olan investisiyalardan asılılıq modelini 5%-lik intervalda kimi,

$$\begin{aligned}
 HHRPC_t = & \quad 0.0343 \quad * GDP_{t-1} \quad + 13.7033 * SFDİ_{t-1} \quad (9) \\
 & \quad (0.0072) \quad (5.6773)
 \end{aligned}$$

10%-lik intervalda isə

$$\begin{aligned}
 HHRPC_t = & \quad 0.0343 \quad * GDP_{t-1} \quad - 0.2106 \quad * OİLİNV_{t-1} \quad + 0.1429 * FDİ_{t-1} + \\
 & \quad (0.0072) \quad (0.1012) \quad (0.0796) \\
 + 13.7033 \quad * SFDİ_{t-1} & \quad (5.6773) \quad (10)
 \end{aligned}$$

kimi ifadə edə bilərik.

Azərbaycana daxil olan xarici investisiyalar ölkədə milli yoxsulluq həddi ilə müəyyən edilən yoxsulluq səviyyəsinə də

təsirsiz ötürür. Bu göstəricilər arasındakı toplu reqresiya əlaqəsinin modeli avtoreqresiyanın aradan qaldırılmasından sonra aşağıdakı formanı alır:

$$\begin{aligned}
 POV_t - 0.665 * POV_{t-1} = & \quad 5.8526 - 0.0016 * (FDİ_{t-1} - 0.665 * FDİ_{t-2}) + \\
 & \quad (1.3071) \quad (0.0007) \\
 0.1752 * (SFDİ_{t-1} - 0.665 * SFDİ_{t-2}) & \quad (0.0617) \quad (11)
 \end{aligned}$$

Nəzərdən keçirdiyimiz tənliklər əsasında toplu reqresiya analizi göstərir ki, Azərbaycanda iqtisadi artım və məşğulluq səviyyəsinin xarici investisiyalardan asılılığı zəifdir. Bunun bir neçə səbəbi ola bilər. Birincisi, ölkəyə daxil olan BXİ əsas hissəsi neft sektoruna yönəldiyindən və bu sektor əmək tutumlu deyil, daha çox kapital tutumlu olduğundan investisiyalar bu sektorda daha çox əsas kapitalın inkişafına və yeni texnologiyaların tətbiqinə sərf

edilir. BXİ neft və qaz sektorunda məşğulluğun səviyyəsinə müəyyən təsir göstərsə də bütünlükdə iqtisadiyyatda belə təsirlər hiss ediləcək dərəcədə deyil. İkinci səbəb ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda məşğul əhəlinin əsas hissəsi "özüməşğul" statusuna malikdir. Dünya Bankının məlumatlarına əsasən, 2017-ci ildə Azərbaycanda məşğul əhəlinin yalnız 35% aylıq əmək haqqı ilə çalışıb. Son 25 ildə bu rəqəm 22%-dən 35% qədər artıb. ARDSK-nin

məlumatlarına əsasən neft-qaz sənayesində məşğul əhali ümumi məşğulların sayında cəmi 1% paya malikdir. Lakin nəzərə alsaq ki, neft-qaz sənayesindən gələn gəlirlər ölkədə digər sahələrin inkişafına dolayısı ilə təkan verir, onda məşğulluq səviyyəsinin də bu sektora yönələn BXİ-dən asılılığını gözləmək olardı. Lakin qeyd etdiyimiz səbəblərlə yanaşı gələn gəlirlərin fiskal siyasətlə yenidən bölgüsü nəticəsində BXİ-in məşğulluğa təsiri hiss ediləcək səviyyədə olmur. Odur ki, bu göstəricilər arasındakı əlaqə üçün H_0 - hipotezi özünü doğruldur.

BXİ-in yoxsulluq səviyyəsinə təsirləri də mühüm problemdir. Tədqiqatlar göstərir ki, BXİ-in səmərəli istifadəsi yoxsulluğun azaldılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, V.Denisia [15], T.Sisili, D.Elango [16] tərəfindən aparılan tədqiqatlar BXİ-ı yoxsulluğun azaldılması üçün mühüm vasitə hesab edirlər. Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanda da yoxsulluğun azalmasında BXİ-in mühüm rolu var. BXİ-in yoxsulluğa təsiri müxtəlif ölkələrdə müxtəlif mexanizmlərlə reallaşır. Bu, daha çox BXİ-in yönəldiyi sahələrin müxtəlifliyi ilə bağlıdır. Azərbaycanda BXİ-in əsas hissəsi neft və qaz sektoruna yönəldiyindən bu sektorda yaradılan əlavə dəyər, ölkənin əldə etdiyi gəlirlərin Neft Fondunda toplanması və dövlət büdcəsi vasitəsilə yenidən bölgüsü BXİ-in səmərəli istifadəsinə imkan yaradır. Belə ki, ölkəyə BXİ daxil olması hələ bu maliyyənin iqtisadi və sosial-iqtisadi təsirlərinin pozitiv olması demək deyildir. BXİ-in iqtisadi təsirlərinin pozitiv olması və onun səmərəli istifadəsi hər bir ölkənin iqtisadi konyukturəsindən asılıdır.

Nəticə

(7) modelinə əsasən BXİ artdıqca ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsi

gözləniləndir. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün bu iki göstərici arasındakı ciddi reqresiya əlaqəsi göstərir ki, BXİ-in azalması mütləq daxili investisiyalarla kompensasiya olunmalıdır. Əks halda, ölkədə yoxsulluq səviyyəsi arta bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Lipsey, R.E. Foreign direct investment, growth, and competitiveness in developing countries // World competitiveness report, -2003. - p. 296.
2. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan [Elektron resurs] / - URL: <http://www.azstat.org>
3. BP Statistical Review of World Energy: [Elektron resurs] / BP Corporation. URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>
4. Xarici investisiyanın qorunması haqqında Azərbaycan respublikasının Qanunu / Bakı şəhəri, 15 yanvar 1992-ci il. № 57. qüvvəyə minib. Bu günə gədər 27 dəyişiklik və əlavələr olunub. URL: http://www.e-qanun.az/alpidata/framework/data/7/f_7000.htm
5. Torpaq islahatı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu /- Bakı şəhəri, 16 iyul 1996-cı il. № 155-IQ. qüvvəyə minib. <http://www.e-qanun.az/framework/4207>
6. Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 7 yanvar 1993-cü ildə qəbul olunub. - Bakı, - Qanunu,-1993 URL:<http://www.e-qanun.az/framework/8062>
7. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu //

Bakı şəhəri, 13 yanvar 1995-ci il. № 952 qüvvəyə minib. – URL:http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/9/f_9367.htm)

8. Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO): [Elektron resurs] / İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən təsis olunub. URL: <http://www.azpromo.az/about-us/mission-vision>

9. Subnational Doing Business data available [Elektron resurs] / The World Bank. Doing Buiseness. URL: <http://www.doingbusiness.org/rankings>

10. Гюльалиев, М., Алиев, Р. Динамика и отраслевая структура иностранных инвестиций, направленных в экономику Азербайджана.// Север и рынок: формирование экономического порядка. 2016. Т. 1. №48. с. 38-46.

11. World Investment Report 2011., Non equity Modes of International Production and Development // UNCTAD,-2011. -p.12.

12. Alfaro, Laura, and Matthew Johnson. Foreign Direct Investment and Growth. Chap. 20 in The Evidence and Impact of Financial Globalization // - United Kingdom: Elsevier edited by Gerard Caprio, - 2012. - p.299–307

13. Kim, D.D. and J.S. Seo. Does FDI inflow crowd out domestic investment in Korea? // J. Econ. Stud., -2003. - 30,- p.605-622.

14. Denisia V. Foreign Direct Investment Theories: An Overview of the Main FDI Theories// European Journal of Interdisciplinary Studies, 2010, 2(2).-p.104-110.

15. Sisili, T., Elango, D. FDI and its determinants of India // International Journal of Scientific & Engineering Research, IJSE,-2013. Volume 4, Issue 1. - 12p.

Mayis Gulalı oğlu Gulaliyev

Doctor of Sciences on Economics, associate professor

Assessment of macroeconomic effects of foreign direct investments in Azerbaijan

Summary

The effects of foreign direct investments in Azerbaijan on various macroeconomic indicators, including the volume of GDP, economic growth, employment level, per capita income of households and poverty level were quantitatively evaluated in the article. The author concludes that as FDI increases, the poverty level in the country is expected to decrease. The serious relationship between FDI and poverty level for the economy of Azerbaijan shows that the reduction of FDI in any time must be compensated by domestic investments. Otherwise, the level of poverty in the country may increase.

Keywords: inclusive product; economic growth; employment level; per capita income in households; poverty level; foreign direct investment

Маис Гюльалы оглы Гюльалиев,
доктор экономических наук, доцент

**Оценка макроэкономических эффектов прямых иностранных инвестиций в
Азербайджане**

Резюме

В статье количественно оценено влияние прямых иностранных инвестиций в Азербайджане на различные макроэкономические показатели, включая объем ВВП, экономический рост, уровень занятости, среднедушевой доход домохозяйств и уровень бедности. Автор приходит к выводу, что по мере увеличения ПИИ ожидается снижение уровня бедности в стране. Серьезная связь между прямыми иностранными инвестициями и уровнем бедности для экономики Азербайджана показывает, что сокращение ПИИ в любой момент должно быть компенсировано внутренними инвестициями. В противном случае уровень бедности в стране может возрасти.

Ключевые слова: экономический рост; уровень занятости; доход на душу населения в домохозяйствах; уровень бедности; прямые иностранные инвестиции

Daxil olub: 15.02.2022